

TOMAS CRAMER:

Samerna, Vetenskapsakademin och nationalparkerna

Den tidigare positiva synen på samerna trängdes under 1800-talets senare del undan för vulgärdarwinismen som betraktade dem som "lägre stående". Järnvägsbyggandet, gruvdriften och inrättandet av nationalparker i fjällen har alla drabbat samerna. Tomas Cramér ingår i en grupp forskare från Sverige, Norge och Finland som studerar samisk forskning och rättshistoria.

Gustav Vasa grundade samernas rätt genom brev till lappmarksdomaren 1526. I brevet utfäste Gustav Vasa, vänd till lapparna, att domaren "skall Eder hålla vid Sveriges lag och goda gamla sidvenjor". Här är det viktigt att Sveriges lag nämndes. Domstolarna tillämpade landslagens jordabalk på samernas landområden. Det är också viktigt att Gustav Vasa nämner samernas sedvänjor, eftersom dessa här var av speciellt slag när det gällde rätten till land och vatten och arvsordningen. Gustav Vasa utfärdade vidare brev om lappgränsen 1543 och om lapparnas ägor 1551, där Konungen också framhåller lappbyarnas/samebyarnas betydelse som rättighetsbärare. Johan III bekräftade samernas rätt på grund av urminnes hävd 1584, och Carl IX i ett flertal brev kring år 1600. Gustav II Adolf förordnade om en konungsdom som fälldes i Torneå 1615 med starka garantier för samernas rätt. Detta inträffade strax efter den hårda Knäredsfreden 1613, då Sverige fick släppa suveränitetskravet över lappbyarna vid Ishavskusten, men befäste detta krav när det gäller "de lappbyar som ligga till fjälls".

Vid ett möte i Nasafjäll mellan riksråd från Danmark-Norge och Sverige 1638 bekräftades att lapparna var lagfaste män, dvs de kunde höras på ed såsom kristna. I protokollet talas om "bruka fjäll" i tre generationer och äga fjäll. För äganderätt enligt urminnes hävd kräves ej mer än ett långvarigt bruk.

Efter 1734 års lag kodifierades den samiska rätten i första kodicillen till 1751 års gränstraktat. Kodicillen blev riks-dagsbehandlad och publicerades av Svea Hovrätt enligt två stycken avgörande kungabrev. I kodicillen talas om rätt till

Tomas Cramér är sedan mer än 20 år sameombudsman. Han var tidigare domare och kammaradvokatfiskal.

renskötsel, jakt, fiske och skatteländ. Lappbyar förekommer i kodicillen under namnet Distrikt. Viktigt är att kodicillen förordnar om inrättandet av en lapprätt, en samernas egen domstol med rätt att döma enligt samernas sedvanor och arvsregler. Från lapprätten skall man kunna klaga till vanlig häradsrätt och vidare instansordning upp över. Detta innebär givetvis att även häradsrätten skall tillämpa den samiska rätten såsom en recipierad del av svensk rätt. Vid motsatt förhållande, att någon annan lag och rätt skulle tillämpas vid den överordnade häradsrätten, skulle ju ingen komma att vända sig till lapprätten eftersom den instansen då bara skulle vara en besvärande omväg. I häradsrätterna i Lappland satt för övrigt lapparna som nämndemän och utgjorde oftast majoritet inom häradsnämnden, som särskilt på 1600-talet hade en synnerligen stark ställning. Även Lapplands häradsrätter dömde om lappskatteländ och domböckerna finns i stor utsträckning bevarade. Lapprättens förhandlingar fördes däremot utan skriftlighet.

Utvecklingen under 1800-talet

Man kan klart konstatera att den traditionella synen på samernas rätt till land och vatten, som synnerligen stark och befäst i kodicillen, fanns kvar ännu 1868 då Högsta Domstolen ansluter sig till ett mycket samevänligt votum av den framstående juristen och sedermera statsministern Edvard Henrik Carleson. Den från Finland härstammande riksarkivarien, juristprofessorn Johan Jacob Nordström försvarade också starkt den traditionella svenska synen i riksdagen 1871,

då Nordström utvecklar hurusom samerna förvärvat äganderätt till sina områden på grund av svensk civillags stadgande om urminnes hävd, att ingen minnes eller av sanna sago vet hur hans förfäder först därtill komme äro.

Här inträffar nu den första brytpunkten som kommer på det vetenskapliga planet. I Svensk Tidskrift 1872 går professor Gustaf von Düben till rasande angrepp mot Carleson och Nordström. Von Düben tillhörde de tidigare darwinisterna och var starkt påverkad av "Darwins tyske bulldogg" Ernst Haeckel vilken givit ut sin *Natürliche Schöpfungsgeschichte* 1868 (på svenska 1882) och kom in i Vetenskapsakademien 1882. Redan 1861 hade en annan tysk professor med samma inriktning, Virchow, kommit in i samma akademi. Haeckel fick 1868 ett snabbt genomslag i den svenska vetenskapliga världen men än så länge ej i vidare kretsar av den bildade allmänheten. Man kan i samtida korrespondens se hur de troende darwinisterna gick taktiskt försiktigt tillväga för att så småningom få total vetenskaplig dominans; en person som var helt genomsyrad av vulgärdarwinistiska, tyska synsätt var Bengt Lidforss i Lund.

Antisamiska intressen

Brytpunkten träder fram med plötslighet 1884 i Högsta Domstolen då den framstående juristen Knut Olivecrona talar om invasioner av en främmande folkstam, som svenskarna ej bör behöva tåla och dylikt. Olivecrona talar också om den kommande malmbanan över till Norge och betydelsen av att lapparnas rätt ej på något sätt kan ligga i vägen.

Detta motiv har med allra största sannolikhet varit om inte det ensamt avgörande, så dock en ytterst viktig faktor som varit till nackdel för samerna. Ett befästande av samernas rätt till land och vatten genom fasta gränser för lappskatteländen skulle aktualiserat betydande ersättningar till samerna för malmbanan och andra järnvägar. Frågan om mark till järnväg var därför en avgörande negativ faktor i samepolitiken. I Jämtland hade man enligt ett kungligt brev av 1841 bestämt säkra gränser för lappallmogens i Jämtlands län renbetestrakter genom lantmäteriförrättningar (avvittringen). Norrbottens mäktiga landshövdingar P H Widmark och efter honom hans son H A Widmark fasade för tanken att lappskatteländen även skulle få lantmäterimässigt fixerade gränser i Norrbotten. Vad norrbottningarna främst drömde om var exploateringen av Kiruna och Gällivare, och det gällde att draga in engelskt kapital för att förverkliga detta.

Järnvägarna som ett ledande kolonialistiskt företagande med spjutspetsen riktad mot indiankultur och samekultur är en globalt avgörande faktor för urbefolkningar. Här kan erinras om järnvägens stora betydelse i Sara Lidmans nybyggjarromaner från Västerbottens gamla sametrakter.

Knut Olivecronas negativa roll fortsattes av Ivar Afzelius 1912, då Afzelius tillstyrkte tvångsförflyttningar av Kareuandosamer söderut i Sverige. Idén var att minska "belastningen på Norge". För detta ville Afzelius bli avskaffa skogsrenskötseln, och vid ett stort sammanträde fick han frågan av utrikesexcellensen Albert Ehrensvärd: "Men var vill ni göra av skogsrenarna?" "Herr Af-

zelius: Slakta dem! Det är icke renaveln och dylikt som jag anser vara det som Sverige skall upprätthålla utan det är nomaden; jag har icke alls någon sådan där känsla för de bofasta lapparna; de äro ett mellanting. Vi se också hurusom norr-männens lappar äro förvandlade till färjkarlar och skjutskarlar och stackare i bygderna, de äro ett förkrympt släkte icke blott i kroppsligt avseende utan i alla avseenden". Här framträder en utpräglad vulgärdarwinistisk syn, för vilken samerna är en lägre gren på utvecklingens träd. Enligt darwinismens tänkesätt har samerna fått en anpassning till en nomadismens näringsnisch och utvecklingen har gjort dem sådana, att någon höjning av deras intellektuella och övriga standard ej är möjlig.

Nationalparkerna

Även inspirationen till våra fjällnationalparker är tysk och kommer från professor Hugo Conwentz. Vetenskapsakademins naturskyddskommitté inrättades redan 1905 med anledning av en skrivelse i vilken Vetenskapsakademien anbefalldes att inkomma med underdånigt utlåtande för att bereda skydd åt vårt lands natur och naturminnesmärken. 1907 uppdrogs åt särskilda sakkunniga, K Starbäck, E Lönnberg och L Améen, att som sakkunniga biträda Jordbruksdepartementet vid naturskyddsfrågans behandling. Deras betänkande lades till grund för 1909 års naturskyddslag, i vilken Vetenskapsakademien fick en mycket stark ställning både organisatoriskt och som sakkunnig instans. Akademien fick ansvaret för förvaltningen av de från och med 1909 avsatta nationalparkerna som ursprungligen var nio stycken.

1952 övergick ansvaret för nationalparkerna till domänstyrelsen.

Om man nu följer förarbetena till nationalparksbildningarna 1909 ser man att det finns en tydlig intressegradering.

Skulle en gruva upptäckas inom en nationalpark är det ej meningen att parken skall kunna hindra gruvan. Parkens huvudändamål är emellertid skydd utav flora och fauna och urbefolkningens intressen kommer deciderat i tredje och sista rummet. Här var en hel kedja av betydande personer inkopplade och alla kan sägas ha varit färgade av den från Ernst Haeckel och hans krets utgående människouppfattningen, till vilken den politiskt inflytelserike förutnämnde professor Bengt Lidforss tidigt hade anslutit sig. Man kan här också nämna namnet Lombroso, italienaren som talade om den födde brottslingen och vars människosyn var besläktad med skallmätaren Gustaf von Dübens. I Gunnar Hoppes levadsteckning över Axel Hamberg behandlas utförligt Hambergs förhållande till Sarek som alltså blev nationalpark 1909. Hamberg kom i hög grad i beröring med samerna liksom andra i hans forskargeneration. Den som tycks ha haft största uppskattning av samerna var Adolf Erik Nordenskiöld som blev friherre efter Vegafärden 1878–1880. Under en av Nordenskiölds expeditioner, 1883 på Grönland, hade Pavvalasse Tuorda och Anders Rassa färdats 460 km på skidor på två dygn. Denna Nordenskiölds uppgift förnekades och bestreds av Fritiof Nansen, som för övrigt var med i Ernst Haeckels monistiska rörelse. Pavvalasse vann sedermera det kända Nordenskiöldsloppet mellan Kvikkjokk och Jokkmokk i april 1884,

Hoppe berättar att Hamberg använde samer som hantlangare i sina Sarekforskningar och att han – även i tryck – starkt kritiserat dem. Anders Rassa var en av de värst avhånade.

Attityden av ointresse för människan och hennes tusenåriga interaktion med naturens produktionskrafter i nationalparkerna har hängt med långt fram i tiden. I dag ter sig väl den uppfattningen mycket rimlig att en väsentlig framtidsfråga för mänskligheten är, huruvida människan klarar att på ett uthålligt sätt samagera med naturens produktivkrafter; här har ju de infödda folken en mycket god meritlista, vilket även inskräpes av professor Åke Holmberg i hans nyligen utkomna världshistoria.

Samernas betydelse för naturen

Internationella Naturvårdsunionen (IUCN) antog 1975 i Kinshasa, Zaire, en resolution nr 5 1975 som starkt betonade de infödda folkens vikt och betydelse när det gäller nationalparker. Resolutionen återgår på ett föredrag av den framstående naturskyddaren Raimond Dasmann. Dasmann gör i föredraget en distinktion mellan ekosfärmänniskor och biosfärmänniskor. En ekosfärgrupp är hänvisad till att klara sig på de lokala resurserna i ett bestämt område. Gruppen saknar i princip möjlighet att importera födoämnen och andra förnödenheter från annat håll. Detta leder till god hushållning och uthållig hushållning med de lokala resurserna. En biosfärgrupp däremot har obegränsade möjligheter att importera förnödenheter från annat håll, vilket leder till försummelse av den uthålliga vården av gruppens område. Das-

mann menar att naturskyddet i vissa nationalparker var allra bäst innan ordet naturskydd över huvud taget uppfunnits. För de svenska fjällnationalparkernas del kan man ju lugnt säga att samerna har funnits i Sverige i 1 000 år innan nationalparker bildades. Samernas interaktion med naturen hade uppenbarligen lett fram till att flora och fauna befann sig i yppersta skick, eljest hade ju områdena ej utsetts till nationalparker.

Oss svenskar tog det emellertid blott 60 år att så gott som helt förstöra Stora

Sjöfallets nationalpark där själva Stora Sjöfallet är utbyggt och där mycket stora arealer är överdämda genom Sorvas fyra regleringar, förutom det att stora asfaltvägar dragits kors och tvärs genom nationalparken.

I en tid då skogarna i Tyskland i stor utsträckning dör, och även de svenska skogarna börjar angripas av industrikulturens följder, är IUCN:s resolution nr 5 1975 ett dokument som alltmer tydligt träder fram i blickfältet.